

УДК: 159.9.37

© Бочелюк В.В., 2014 р.

В.В. Бочелюк
Національний університет,
м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті обґрунтовано поняття готовності майбутніх психологів до професійної діяльності, встановлено види готовності. Проаналізовано теоретичні й практичні особливості готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків.

Ключові слова: готовність, навчальна діяльність, підлітки, попередження, професійна діяльність, студент-психолог.

В.В. Бочелюк

ОСОБЕННОСТИ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ К РАБОТЕ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

В статье дано определение понятию готовность будущих психологов к профессиональной деятельности, установлены виды готовности. Проведен анализ теоретических и практических аспектов готовности будущих психологов к работе по предупреждению виктимного поведения подростков.

Ключевые слова: готовность, учебная деятельность, подростки, предупреждение, профессиональная деятельность, студент-психолог.

V.V. Bochelyuk

PECULIARITIES OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS READINESS TO PREVENT TEENAGERS WITH VICTIM BEHAVIOR

The concept of future psychologists' readiness to professional activity was defined in the article. Theoretical and practical features of future psychologists to work in prevention of teenagers' victim behavior were analyzed.

Key words: readiness, training activities, teenagers, prevention, professional work, student -psychologist.

Постановка проблеми. Формування готовності до різних функцій професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів виступало предметом досліджень педагогів і психологів: М.І. Дьяченко, І.А. Зязюна, Л.О. Кандибович, Г.С. Костюка, В.О. Моляко, В.О. Сластьоніна. Осмислення специфіки психологічної діяльності знайшло відображення в роботах Ю.З. Гільбуха, О.В. Киричука, Г.В. Ложкіна, П.В. Лушина, Н.Ф. Шевченко, Т.Б. Хомуленко. Діяльність практичного психолога в

різних контекстах вивчалася українськими психологами Г.О. Баллом, О.І. Бондарчук, В.Й. Бочелюком, С.Д. Максименко, О.Г. Солодуховою, К.І. Фоменко та іншими.

Обґрунтуванню провідних питань готовності студентів до майбутньої діяльності присвячено праці науковців у галузі психології, педагогіки, філософії, соціології. Вітчизняними психологами О.І. Бондарчук [3], О.Г. Солодуховою [10] доведено, що ефективність підготовки майбутніх психологів (якість і система знань, рівень сформованості практичних умінь, критичність мислення студентів-психологів, самореалізація особистості, самостійність опрацювання наукового матеріалу тощо) забезпечується професійно-педагогічною компетентністю професорсько-викладацького складу, використанням різноманітних форм і методів викладання навчальних дисциплін, запровадженням контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів.

Аналіз тенденцій розвитку вищої освіти, наукових праць та сучасної практики психологічної діяльності виявив низку притаманних системі психологічної освіти суперечностей: між соціально зумовленою потребою суспільства в психологах, які здатні здійснювати профілактичну, психодіагностичну й психокорекційну роботу та наявністю недостатнього рівня їх фахової підготовки в умовах вищої школи; між готовністю студентів до майбутньої професійної діяльності та можливістю застосовувати свої знання, вміння та навички на практиці.

Аналіз досліджень і публікацій. В педагогічній науці активно аналізують проблему формування готовності. Проте ще немає однотайності науковців щодо визначення поняття «готовність», яке залежно від аспекту дослідження розглядають як «психічний стан», «якість», «особистісне утворення» тощо. Відзначимо, що вивчення поняття готовності до професійної діяльності в сучасній психологічній і педагогічній науці ведеться в декількох напрямках: акмеологічному, психологічному, психолого-педагогічному й педагогічному.

Відзначимо, що проблема професійної готовності досліджувалась вітчизняними психологами та педагогами різними шляхами. Так, П.П. Горностаї, В.О. Моляко, Н.В. Чепелева акцентували увагу на сутності цього поняття, а інші (А.Й. Капська, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Т.С. Яценко) – на структурних складових. Вважаємо, що поняття «підготовка» і «готовність» дуже тісно зв'язані, взаємозалежні і взаємообумовлені. Це пояснюється тим, що підготовка до професії є не що інше, як формування готовності до неї, а система настанов на працю, стійка орієнтація на виконання професійних функцій, загальна готовність до праці є психічним результатом професійної підготовки.

У своїх працях В.О. Моляко дає наступне визначення – «готовність – це складне особистісне утворення, багаторівнева та багатопланова система якостей і властивостей особистості, які у своїй сукупності дозволяють певному суб'єкту ефективно виконувати конкретну діяльність» [8].

Окремі автори (Є.О. Клімов, О.І. Бондарчук) наголошують на настановному характері готовності, на її взаємозв'язку з професійною придатністю, розглядають готовність як сплав особистої психологічної готовності і підготовленості.

Відзначимо, що підпорядкованою до категорії «професійна готовність» є категорія «готовність до професійної діяльності». Тому можна окреслити готовність до професійної діяльності майбутнього психолога в умовах навчання у вищому навчальному закладі як комплексне особистісне новоутворення, яке детерміноване вимогами до професійної кваліфікації психолога і зумовлене психолого-педагогічними умовами професійної підготовки в системі вищої освіти.

Зазначимо, що в сучасній психологічній науці визначено теоретичні й практичні аспекти дослідження проблеми готовності майбутніх психологів до професійної діяльності. Слід зазначити, що готовність майбутніх психологів до професійної діяльності є однією з актуальних проблем, результатом якої є формування професійної компетенції майбутніх фахівців до практичної психологічної роботи з різними категоріями клієнтів.

Мета статті – встановити теоретичні й практичні особливості готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків.

Вклад основного матеріалу. Професійна готовність в вітчизняній психології розглядається в безпосередньому зв'язку з формуванням, розвитком і вдосконаленням психічних процесів, станів, якостей особистості, необхідних для успішної діяльності. Психологи також зазначають, що готовність, слід розуміти і як передумову будь-якої діяльності, і як результат діяльності. Ми погоджуємося з таким розумінням. Дійсно, якщо є певний рівень професійної готовності, то фахівець в змозі виконувати професійні функції, а, якщо він виконує ці функції, то отримує і результат діяльності.

Потрібно зазначити, що проблема різних видів готовності (наприклад, соціальної, професійної, психологічної, життєвої, педагогічної, побутової) отримала широке висвітлення в теорії як в психологічній науці, так і в педагогічній.

К.М. Дурай-Новакова розглядала професійну готовність студентів до педагогічної діяльності як цілісне вираження всіх підструктур особистості, зорієнтованих на повне й успішне виконання різноманітних функцій учителя. Професійна готовність до педагогічної діяльності – складне

структурне утворення, центральним ядром якого є позитивні настанови, мотиви й освоєні цінності педагогічної професії. У цю готовність входять також професійно важливі риси характеру, здібності, сукупність професійно-педагогічних знань, навичок, умінь, певний досвід їхнього застосування на практиці. Професійна готовність знаходиться в єдності зі спрямованістю на професійну діяльність і стійкими настановами на працю [6].

М.І. Дьяченко та Л.О. Кандибович стверджували, що професійна готовність особистості є регулятором і передумовою ефективної діяльності [6].

У загальному ж тлумачення поняття «готовність до професійної діяльності» видатний вітчизняний психологом С.Д. Максименко і О.М. Пелех розглядають готовність до того чи іншого виду діяльності як «щільноспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови» [7, с.70].

Формування в майбутніх психологів інтелектуальної готовності до розв'язування консультативних задач розглядалося М.В. Бадаловою. Сучасний психолог визначила умови формування інтелектуальної готовності студентів, розробила психологічний комплекс методик на визначення рівня інтелектуальної готовності майбутніх психологів до розв'язання інтелектуальних задач [1].

Н.П. Берегова, в праці, присвяченій проблемі формування професійної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемними клієнтами розробила й перевірила програму формування професійної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемними клієнтами [3]. Проте, в дослідженнях не конкретизовано за якими критеріями та показниками проводилося визначення рівнів готовності.

У готовності до професійної діяльності слід виділяти її основні види: психологічну та спеціальну.

Психологічна готовність відображає суб'єктивний рівень готовності до професії, який складають соціально-психологічні та індивідуально-особистісні характеристики фахівця, що вимагаються в конкретній діяльності. Як зазначено вітчизняним психологом В.Й. Бочелюком, психологічна готовність психологів до професійної діяльності є комплексом мотивів, знань, умінь та навичок, особистісних якостей, які забезпечують успішну взаємодію психолога з учасниками професійної діяльності й ефективність діяльності в цілому [4].

Спеціальна готовність відображає об'єктивний рівень готовності, який складають предметно-діяльнісні характеристики майбутнього фахівця. Вона розподіляється на два види: теоретична готовність і практична готовність.

Отже, зміст психологічної готовності складають інтегральні характеристики особистості, які включають потреби, знання, вміння та навички, інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-етичні переконання тощо, а зміст спеціальної готовності складають предметно-діяльнісні характеристики майбутнього фахівця.

Враховуючи думки дослідників, а також зважаючи на результати вивчення готовності майбутніх фахівців нами складено наступні кроки готовності майбутніх психологів до професійної діяльності:

1. Відправною точкою готовності студентів-психологів до майбутньої діяльності є усвідомлення потреби у формуванні професійної компетентності. Таке усвідомлення, з нашої точки зору, відбувається у студентів-психологів завдяки появі професійних запитань, завдань, які потребують вдосконалення діяльністю. Ми вважаємо, що оптимальною метою розвитку професійної компетентності психолога є професійно-творча самореалізація.

2. Орієнтація майбутнього психолога на професійно-творчу реалізацію дозволяє йому поглибити усвідомлення актуальності і значущості як власної професійної діяльності, так і важливості реалізації психологічного супроводу професійно-особистісного розвитку і саморозвитку усіх учасників освітнього процесу. Таким чином відбувається цілеспрямоване формування професійної компетентності студентів-психологів.

За результатами досліджень М.І. Дьяченко та Л.О. Кандибович до структури готовності фахівця до професійної діяльності входять наступні компоненти: мотиваційний (розглядається як позитивне ставлення до професії, інтерес до неї й інші досить стійкі професійні мотиви); орієнтовний (містить знання й уявлення про особливості й умови професійної діяльності, її вимоги до особистості); операційний (розуміється як володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо); вольовий (містить самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків); оцінний (тракується як самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним трудовим зразкам) [6].

В.Й. Бочелюк пропонував до структури психологічної готовності психолога до професійної діяльності включити функціонально пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти: мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням професійної діяльності); когнітивний (сукупність знань, необхідних для професійної діяльності); операційний (сукупність умінь і навичок практичного вирішення професійних завдань); особистісний (сукупність важливих для психолога особистісних якостей) [4].

Вважаємо за доцільне, згідно цілісній структурі готовності до діяльності, за необхідне виділити: орієнтаційний компонент; мотиваційний компонент; особистісний компонент; операціональний компонент готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

Таким чином, слід виділити загальне в трактуванні поняття «професійна готовність». Професійна готовність майбутніх психологів до психологічної діяльності – це результат засвоєння змісту освіти, системи інтеграційних властивостей, якостей і досвіду студентів, що має ознаки загальної теоретичної і методичної готовності до професійної діяльності. В той же час професійна готовність має певну специфіку – це професійні вміння та навички, індивідуальний стиль їх реалізації, практико-орієнтовний досвід діяльності, рефлексія професійної компетентності. Ефективність процесу формування психологічної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності з віктимними підлітками залежить від ряду умов та факторів, серед яких, на нашу думку, чільне місце посідає системне бачення цієї проблеми.

Важливою умовою формування психологічної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності з віктимними підлітками є наявність відповідних якостей, і, в першу чергу, схильностей та здібностей студентів до майбутньої діяльності [4].

Вважаємо, що до значущих умов формування психологічної готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків, слід віднести наступні:

I. Внутрішні (індивідуально-психологічні умови): біопсихічні й фізіологічні особливості, які виконують функцію передумов професійного розвитку, впливають на його темп (властивості лабільності нервової системи, наявність функціональної системи інтуїтивно-чуттєвого відображення, загальна психофізична активність); соціально-професійна активність; мотиви і настанови професійної діяльності, які забезпечують її успішність; потреба в реалізації свого професійно-психологічного потенціалу з урахуванням спрямованості на самопізнання, що передбачає відкритість до змін, філософське і творче ставлення до життя, пошук її значення й прийняття відповідальності за її здійснення й самовираження в ній.

II. Зовнішні (соціально-психологічні умови): провідна навчально-професійна та професійна діяльність, які забезпечують системне бачення особистості; особистісна підготовка, що включає обов'язкову роботу з розвитку професійно важливих якостей майбутнього фахівця, надання психологічної допомоги в особистісному зростанні на базі особистісно-розвивальної освіти.

Особистісну готовність майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків, ми розуміємо, як рівень сформова-

ності в особистості студента ряду професійно-важливих якостей особистості, які забезпечують можливість ефективно здійснювати професійну діяльність з попередження віктимізації підлітків. Відзначимо, що особистісна готовність майбутнього психолога до професійної діяльності є соціокультурним і психологічним феноменом, що включає в себе впорядковану сукупність когнітивних процесів, ціннісних орієнтацій і емоційно-вольових якостей особистості.

Зауважимо, що вивчення практичного аспекту готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків з обраної нами проблеми було здійснено за розробленим комплексом діагностичних методик: діагностика соціальної емпатії, методика діагностики рівня емпатійних здібностей В.В. Бойко, діагностика комунікативно-характерологічних особливостей особистості, діагностика мотиваційної структури особистості (методика В. Мільмана), діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл), тест «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда, тест «Велика п'ятірка» (методика діагностики особистісних факторів темпераменту і характеру 5PFQ), діагностика рівня розвитку індивідуальної рефлексії (за А.В. Карповим), методика виявлення комунікативних і організаційних здібностей (КОС-2), методика оцінки ефективності навчальної діяльності студентів (за І.С. Тодоровою).

Встановлення особливостей готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків, у відповідності до критеріїв (когнітивний, емоційно-вольовий, комунікативний та рефлексивний), здійснювалось нами за таким алгоритмом:

1.Визначення особливостей підготовки майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків за когнітивним критерієм (з цією метою було використано методика В. Мільмана для діагностування мотиваційної структури особистості, тест «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда, показники інтелектуальних рис характеру за методикою діагностики комунікативно-характерологічних особливостей особистості, показники самомотивації за методикою «Емоційний інтелект»).

2.Визначення особливостей готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків за емоційно-вольовим критерієм (тест «Велика п'ятірка», показники емпатії за методикою «Емоційний інтелект», методика діагностики рівня емпатійних здібностей В.В. Бойко, методика діагностики соціальної емпатії, опитувальник Г. Айзенка, показники вольових та емоційних рис особистості за методикою діагностики комунікативно-характерологічних особливостей особистості).

3.Визначення особливостей готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків за комунікативним критерієм (методика діагностики комунікативно-характерологічних особ-

ливостей особистості, методика виявлення комунікативних і організаційних здібностей (КОС-2)).

4. Визначення особливостей готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків за рефлексивним критерієм (діагностика рівня розвитку індивідуальної рефлексії за А.В. Карповим).

5. Визначення ефективності навчальної діяльності з формування готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків (методика оцінки ефективності навчальної діяльності студентів (за І.С. Тодоровою)). Зазначимо, що ця методика дозволила отримати якісні та кількісні дані про ефективність підготовки майбутніх психологів в процесі навчання, виявити ключові показники якості навчального процесу.

Зазначимо, що готовність майбутніх психологів (в кількості 372 осіб) до попередження віктимної поведінки підлітків нами в узагальненому вигляді обґрунтувалася за отриманими результатами вищезазначених методик.

Наведемо, як приклад, результати діагностування на початку дослідження ефективності навчальної діяльності з формування готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків.

Ефективність навчальної діяльності студентів-психологів складалася з окремих коефіцієнтів ефективності підсистем навчальної діяльності: мотиваційної, операційної, інформаційної та регуляторної. Так мотиваційна підсистема відображала рівень активності та спрямованості навчальної діяльності студента; операційна підсистема показувала сформованість орієнтаційної основи навчальних дій (розуміння студентами, що та яким чином слід робити на навчальних заняттях); інформаційна підсистема характеризувала якісні та кількісні характеристики інформаційного забезпечення навчальної діяльності, її професійну спрямованість, доступність для засвоєння; регуляторна підсистема відображала функціональний стан студента (напруженість, настрої, задоволеність, втомленість) [9, с. 428].

Рівні ефективності навчальної діяльності 372 майбутніх психологів визначалися за отриманими після підрахування коефіцієнтів балами. Результати підрахунків узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні ефективності навчальної діяльності студентів-психологів

Коефіцієнти ефективності різних підсистем навчальної діяльності	Рівні				
	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Мотиваційної	6,45%	22,31%	49,73%	18,55%	2,96%
Операційної	-	4,03%	39,52%	56,45%	-
Інформаційної	0,81%	19,89%	28,23%	27,96%	23,12%
Регуляторної	-	13,71%	37,90%	31,45%	16,94%

Отже встановлено, що у майбутніх психологів дуже високий рівень мотиваційної системи відповідає тільки 6,45% респондентів, інформаційна підсистема на дуже високому рівні у 0,81%. Інші види підсистем ефективності навчальної діяльності на мають дуже високого рівня. В більшості випадків визначено середній рівень ефективності навчальної діяльності студентів-психологів. Зазначимо, що показник низького рівня коефіцієнту ефективності операційної підсистеми визначено у більшості опитаних (у 56,45%).

За результатами підрахунків нами складено рівні загальної ефективності навчальної діяльності майбутніх психологів. На дуже високому рівні ефективності навчальної діяльності студентів-психологів не встановлено. Показник високого рівня визначено у 8,60% респондентів, середнього – у 42,20%, низького – у 36,02% та дуже низького – у 13,17%. Відзначимо, що отримані результати свідчать про необхідність формування готовності до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків у студентів-психологів під час навчання у вищій школі.

Висновки. Таким чином, нами проаналізовано теоретичні й встановлено практичні особливості готовності майбутніх психологів до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків. В подальшому, вважаємо за необхідне, розробити й апробувати модель формування готовності до роботи з попередження віктимної поведінки підлітків у студентів-психологів.

Література

1.Бадалова М.В. Профессиональная рефлексия практических психологов: опыт изучения / М.В. Бадалова // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 4. — С. 28-30.

2.Берегова Н.П. Формування професійної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемними клієнтами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.П. Берегова; Національна академія ДПСУ ім. Б. Хмельницького. — Хмельницький, 2009. — 20 с.

3.Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / О.І. Бондарчук. — К., 2008. — 34 с.

4.Бочелюк В.Й. Психологія: вступ до спеціальності: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В.Й. Бочелюк, В. В. Зарицька. — К.: Центр навч. літератури, 2007. — 287 с.

5.Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности к педагогической деятельности: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. — М., 1983. — 32 с.

6.Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. — Минск: Изд-во БГУ, 1976. — 176 с.

7.Максименко С.Д. Психологія особистості: Підручник / С.Д.Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. — К.: ТОВ «КММ», 2007. — 296 с.

8.Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці / В.О. Моляко. — К.: Знання, 1989. — 48 с.

9.Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е видання / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. — К.: Видавничий дім «Слово», 2012. — 464 с.

10.Солодухова О.Г. Психологічні механізми адаптації та соціалізації особистості / О.Г. Солодухова, В.Л. Солодухов // Вісник Харківського держ. ун-ту. — Х.: ХДУ, 1999. — № 439. — Ч. 4, 5. — С. 342– 346. — (Серія «Психологія, політологія: Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві»).